

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, наукове і практичне значення роботи, сформульована авторська концепція, визначено мету й завдання, об'єкт і предмет дослідження, його хронологічні й географічні рамки, відображено наукову новизну і значення отриманих результатів, подано відомості про апробацію.

У **першому розділі** “Джерельна база та історіографія дисертаційного дослідження” розглядаються та аналізуються документальні джерела, значна частина з яких уперше стала об'єктом спеціального наукового вивчення, або вводяться у науковий обіг. **Методологічні засади** дисертаційного дослідження ґрунтуються на принципі системності, запровадження якого дозволяє сформулювати цілісне сприйняття процесів розвитку міжнародних відносин в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні в другій половині ХХ століття і забезпечити комплексне бачення як національних інтересів окремих країн АТР, так і всієї міжнародної політики й безпеки в цьому регіоні. На фоні глобальної системи міжнародних відносин, насамперед у їх міждержавному аспекті, ставиться мета створити регіональну модель міжнародних відносин в АТР, синтезуючим елементом яких є американсько-японський військовий союз, із врахуванням, природно, інших регіональних і глобальних складових.

Вивчення регіональної системи міжнародних відносин як цілісного явища можливе на засадах комплексного підходу, що передбачає багатofакторність об'єкта дослідження (дослідження всього комплексу факторів – суб'єктивних і об'єктивних, внутрішніх і зовнішніх, геополітичних і регіональних, економічних, політичних, воєнних та соціокультурних). У межах цього підходу взаємовідносини між США і Японією можна водночас розглядати і як складову частину механізму міжнародних відносин в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, і як важливий чинник впливу на минуле біполярне протистояння і на сучасну рівновагу регіональної багатополярності центрів впливу.

Методологічними принципами, якими керувався дисертант під час дослідження, стали також принципи історизму і об'єктивності. Принцип історизму передбачає висвітлення минулого в його історичному контексті, з урахуванням тих змін, що відбувалися не тільки з предметом і об'єктом дослідження, але й з усіма пов'язаними з ним процесами та явищами. За-

¹ Foreign Relations of the United States (далі – FRUS...). Diplomatic papers, 1947. – Vol. VI. – Washington, 1972. – P. 452-541.

² FRUS, 1948. – Vol. VI. – W., 1974. – P. 656-807.

³ FRUS, 1948-1950. – Vol. VI. – W., 1976. – P. 762-1279.

стосування цього принципу дозволяє дослідити як етапи розвитку американсько-японських відносин у контексті Сан-Франциської системи міжнародних відносин в АТР, так і взаємовідносини між регіональними центрами впливу. Окрім того, застосування принципу історизму дозволило виявити тісний зв'язок політики США з динамікою військово-політичного та соціально-економічного розвитку країн Азіатсько-Тихоокеанського регіону, зокрема Японії. Принцип об'єктивності дозволяє виявити та врахувати всі чинники й умови, що визначили мотиви політики США щодо Японії та еволюцію міжнародних відносин в АТР під впливом американсько-японського військового союзу.

Зазначені принципи реалізувалися за допомогою застосування загальноісторичних методів – проблемно-хронологічного, конкретно-історичного, історико-порівняльного, ретроспективного.

Автор проаналізував стан дослідження поставленої проблеми, враховуючи науковий доробок провідних вчених СРСР, відчизняних, російських та зарубіжних істориків і політологів. Дисертантом був вивчений та використаний цілий ряд документальних джерел. Серед американських офіційних публікацій необхідно виділити, перш за все, “Foreign Relations of the United States” – документи Держдепартаменту США. Починаючи з шостого тому за 1947 рік (надрукований у 1972 році), у цій серії розміщуються документи, пов'язані з підготовкою попереднього варіанту мирного договору з Японією¹. Документи, що свідчили про зміну американської політики щодо окупованої Японії, містяться у томі VI за 1948 рік². Особливий інтерес представляють документи, які стосуються підготовки мирного договору та “Угоди про безпеку” протягом 1950 року³. В цьому томі надруковано меморандуми, підготовлені провідними спеціалістами Державного департаменту з Далекого Сходу Баттервортом і Аллісоном, тексти бесід Джона Даллеса з генералом Дугласом Макартуром та японськими політичними діячами, в ході яких обговорювались дії по “забезпеченню

¹ FRUS, 1951. – Vol. VI. – W., 1977. – P. 792-1263.

² FRUS, 1955-1957. – Vol. 23. – W., 1991. – P. 28-226.

³ Conference for Conclusion and Signature of the Treaty of Peace with Japan, San Francisco. – W., 1951; The Far Eastern Commission: A study in International Cooperation, 1945-1952. – W., 1953.

⁴ Congressional Record. – Vol. 90-95. – W., 1945-1952; Supplement to the record of the Proceedings. – W., U.S.J.P.O., 1952.

⁵ Documents on American Foreign Relations 1944-1952. By Princeton University Press. – Vol. VI-XIV. – Boston, 1953; Raymond Dennett and Watherine D. Durance, eds., Documents on American Foreign Relations. – Vol. IX, 1951. – Boston: World Peace Foundation, 1953; Conflict and Tension on the Far East. Key Documents, 1894-1960. Ed. by J. Maki. – Seattle, 1961; U.S. Department of State, United States Treaties and Other International Agreements, Vol. 2. – Washington: Government Printing Office, 1961; David J. Zn. Japan. A documentary history. – Vol. II. The Late Tokugawa Period to the Present. – Armonk, New York, London, 1997. – 618 p.

безпеки Японії” та можливості укладення мирного договору без залучення Радянського Союзу та Китайської Народної Республіки. У шостому томі за 1951 рік надруковано документи, що стосуються переговорів Держсекретаря США Даллеса з послом Великобританії Олівером Франком, міністром закордонних справ Австралії та Нової Зеландії Г. Спендером, з представниками комітету Сенату США з міжнародних відносин на Далекому Сході, з другим секретарем посольства у Франції Уттером та інші¹. Двадцять третій том “Foreign Relations of the United States”, що вийшов у Вашингтоні у 1991 році, містить документи за 1955-1957 роки про засідання Національної ради безпеки США, меморандуми бесід Даллеса з міністром закордонних справ Японії Сігеміцу, листи та телеграми Держсекретаря та його помічника Робертсона у Держдепартамент Сполучених Штатів Америки².

Безпосередньо питанню повоєнної американської окупаційної політики в Японії присвячено декілька документальних збірників, надрукованих до 1953 року³.

Цінним джерелом є нормативно-правові документи США, представлені протоколами засідань конгресу США (Congressional Records), матеріалами, опублікованими в бюлетені Державного департаменту США (Department of the State Bulletin; State Department Dispatch). Автором вивчені ті з них, які торкаються повоєнної зовнішньої політики США щодо Японії, перш за все, починаючи з квітня 1952 року, коли були ратифіковані мирний договір та договір про “гарантії безпеки”⁴.

Крім офіційних документальних публікацій, існує низка документальних видань американських дослідницьких центрів і університетів, в яких розкривається позиція США щодо зовнішньої політики Японії. Вони також використані у дисертаційній роботі⁵.

Всі вони разом дозволяють достатньо послідовно прослідкувати процес розробки та здійснення американської політики стосовно зовнішньої політики і дипломатії Японії в повоєнний період, незважаючи на тенденційний, певною мірою, підбір документів.

Самостійну групу джерел представляють мемуари американських

¹ Sherwood R. (ed). Roosevelt and Hopkins. An Intimate History. – N.Y., 1955; J. Byrnes. All in One Lifetime. – N.Y., 1958; Reminiscences by D. Mac-Arthur. – N.Y., 1964; Acheson D. Present and Creation. My Years in State Department. – N.Y., 1969.

² Shigemitsu Mamoru. Japan and her Destiny. My Struggle for Peace. – London, 1958; The Yoshida Memoirs. The Story of Japan in Crisis. – London, 1961.

³ Архів Президента Російської Федерації. – Ф. 45. – Оп. 1. – Д. 329. – Арк. 55-100.

⁴ Архів зовнішньої політики Російської Федерації (далі – АЗП РФ). – Ф. 06. – Оп. 7. – П. 2. – Д. 30. – Арк. 101-130.

⁵ АЗП РФ. – Ф. 06. – Оп. 7. – П. 54. – Д. 68. – Арк. 1-15.

політичних діячів Ф. Рузвельта, Г. Трумена, Д. Бірнса, Д. Макартура, Д. Ачесона¹. Позиція японських політиків щодо зовнішньополітичних дій адміністрації США на Далекому Сході відображена у мемуарах колишніх міністрів закордонних справ М. Сігеміцу (1943-1945; 1954-1957) та С. Йосіда (1946, 1949-1954 роки)².

Значну увагу дисертант приділив ознайомленню з американською науковою періодикою. Позиції тихоокеанських країн, насамперед Японії, відображались на сторінках журналу "Pacific Affairs". Дискусії, які велися в американських офіційних колах у повоєнний період з питань політики США відносно Японії, знайшли відображення на сторінках "Current History", "Foreign Affairs", "Orbis. A Journal of World Affairs", "Strategic Assessment. Us Security Ghallenges in Transition. Institute for National Strategic Studies".

Серед японських періодичних видань необхідно назвати два провідні журнали англійською мовою: "Contemporary Japan", в якому був відведений спеціальний розділ публікації документів (у ньому також друкувалися статті, що розкривали ставлення японців до американської політики в АТР), і "Oriental Economist", який видається діловими колами та містить цікавий статистичний матеріал і відображає позицію японських урядовців, промисловців. Автор також використав чисельні статті англомовних газет: "The Japan Times", "The Daily Yomiuri", "Asahi Evening News".

Важливе значення для аналізу зовнішньої політики США, Японії, КНР, КНДР, ДРВ у контексті відносин з СРСР, а потім з Російською Феде-

¹ АЗП РФ. – Фонд А.Я. Вишинського. – Оп. 24. – П. 32. – Д. 193 – США. – Т. 1. – Арк. 11-18; Оп. 24. – П. 32. – Д. 193 – США. – Т. 3. – Арк. 6-34; Оп. 24. – П. 32. – Д. 396. – Ч. 2. – Арк. 91-116.

² АЗП РФ. – Ф. 0146. – Оп. 28. – П. 254. – Д. 3. – Арк. 258-386; Оп. 29. – П. 4. – Д. 269. – Арк. 56-67.

³ АЗП РФ. – Ф. 0556. – Оп. 1. – П. 1. – Д. 2. – Арк. 92-135.

⁴ АЗП РФ. – Ф. 0146. – Оп. 29. – П. 269. – Д. 4. – Арк. 11-88.

⁵ МИД СССР. Сборник документов и материалов по Японии (мирная конференция в Сан-Франциско, мирные договоры и другие соглашения с Японией, а также ноты и официальные заявления, касающиеся Японии) 1951-1953. – М., ДВО МИД СССР, 1954; Советско-американские отношения во время Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. – Т. 2. – М., 1984; Внешняя политика Советского Союза. Документы и материалы 1945-1950: В 8 т. – М.: Госполитиздат, 1949-1953; Внешняя политика Советского Союза и международные отношения. Сборник документов 1961-1985. – М.: Международные отношения, 1962-1986.

⁶ Токийская декларация о российско-японских отношениях // Ежегодник. Япония. 1993. – М., 1994; Северные территории Японии. Посольство Японии в Москве, 1992; От холодной войны к трехстороннему сотрудничеству в АТР. Документальное приложение. – М., 1993. – С. 101-175; 200-237; Русские Курилы: история и современность: Сборник документов по истории формирования русско-японской и советско-японской границы. – М.: Сампо, 1995. – 181 с.

⁷ Україна на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів. 1986-1990. – Київ.: Видавництво "Україна", 1993. – 552 с.

рацією мають документальні джерела Росії, що знаходяться в Москві.

Перш за все необхідно назвати матеріали архіву Президента Російської Федерації (де, зокрема, наведені документи переговорів Й. Сталіна з китайською делегацією)³ та архіву зовнішньої політики Міністерства закордонних справ Російської Федерації. Автор опрацював і використав документи фондів секретаріату заступника голови Ради міністрів СРСР та міністра закордонних справ В.М. Молотова⁴, заступника наркома закордонних справ СРСР С.А. Лозовського⁵, заступника наркома закордонних справ СРСР А.Я. Вишинського¹, посла СРСР у Токіо Я.А. Малика²; фондів відділу Сполучених Штатів Америки (посла СРСР у США А.А. Громико)³ та відділу Японії⁴.

У дисертації використані не тільки матеріали збірників документів з міжнародних відносин та зовнішньої політики СРСР у повоєнний період в АТР, які були надруковані у 1950-1980-х роках⁵, але й новітні роботи, документальні публікації⁶.

Автором також були використані аналітичні матеріали і фактологічні дані журналів “Проблемы Дальнего Востока”, “США: экономика, политика, идеология”, “Мировая экономика и международные отношения”, “Восток”, “Азия и Африка сегодня”, щорічника “Япония” та періодичної преси.

Не можна обійти увагою і українську джерельну базу, яка торкається міжнародних проблем сучасного періоду – від 1991 року до сьогодні.

З останніх видань слід назвати збірку документів і матеріалів “Україна на міжнародній арені”⁷, яка містить чимало цікавих документів

¹ ООН і Україна. Збірник матеріалів наукової конференції. – Миколаїв.: РВГ МРЦСД, 1995. – 68 с.

² Нихамин В.П. Японо-американские противоречия на современном этапе. – М., 1956; Бухаров Б.И. Образование американо-японского военного союза (1945-1952 гг.). – М., 1963; Кутаков А.Н. Внешняя политика и дипломатия Японии. – М., 1964; Боженко А.М. Американская агрессия на Дальнем Востоке. – М.: Воениздат, 1959. – 72 с.; Лещенко Л.О. Провал американской политики изоляции Китая. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 137 с.

³ Петров Д.В. Внешняя политика Японии после Второй мировой войны. – М., 1965; Воронцов В.Б. Тихоокеанская политика США 1941–1950. – М., 1967; Мельников Ю.М. Внешнеполитические доктрины США. – М., 1970; Вербицкий С.И. Японо-американский внешнеполитический союз (1953-1970). – М., 1972; Петров Д.В. Япония в мировой политике. – М., 1973; Мельников Ю.М. От Потсдама к Гуаму. – М., 1974.

⁴ Динкевич А.И. Экономическая и военная мощь США в Японии. – М, 1969; Игнатушенко С.К. Япония и США: партнеры и конкуренты. – М., 1970; Шарков А.М. Япония и США. – М., 1971.

⁵ Березин В.Н. Курс на добрососедство и союзничество и его противники. – М., 1977; История международных отношений на Дальнем Востоке 1945-1977. – Хабаровск, 1978; Седнев В.В. Япония: тайфун милитаризма. – К., 1987; Вербицкий С.И. Япония на пороге XXI века. – М., 1988; Алиев Р.Ш. Внешняя политика Японии в 70-х – начале 80-х годов. – М., 1986; Уткин А.И. Тихоокеанская ось: взаимоотношения США и Японии. – М.: Молодая гвардия, 1988. – 159 с.; Уткин А.И. США – Япония: вчера, сегодня, завтра. – М.: Наука, 1990. – 231 с.; Уткин А.И. США – Япония: прогнозы на следующее десятилетие // США: ЭПИ. – 1995. – № 4. – С. 29-41.

щодо зв'язків України з країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Неодноразово на сторінках журналів “Політика і час” (виходить з червня 1994 року, засновник – Міністерство закордонних справ України) та “Віче” (виходить з квітня 1992 року, засновник – Верховна Рада України) друкувалися матеріали, в тому числі і документальні, з міжнародних відносин, дипломатії та зовнішньополітичної діяльності України. До джерельної бази можна також віднести документальні додатки матеріалів наукової конференції “ООН і Україна” (до 50-річного ювілею від дня заснування), яка проходила у м. Миколаєві 7 грудня 1995 року¹.

Певні етапи політики США щодо Японії та деякі аспекти американсько-японських відносин у повоєнний період знайшли відображення в дослідженнях вітчизняних авторів. Для розуміння процесу формування зовнішньої політики США на Тихому океані в цілому після закінчення Другої світової війни і протягом першого повоєнного десятиріччя багато дають дослідження В.П. Ніхаміна, Б.І. Бухарова, Л.М. Кутакова, А.М. Боженка, Л.О. Лещенка².

¹ Загорский А.В. Япония и Китай. – М., 1991. – 192 с.; Вербицкий С.И. Япония в поисках новой роли в мировой политике. – М., 1992; Япония: полвека обновления. – М., 1995; Россия и Азия: состояние и перспективы сотрудничества. – М., 1995; Кистанов В.О. Япония в АТР. – М., 1995; Сенаторов А.И. Политические партии Японии. – М., 1995; Россия, ближнее и дальнее зарубежье Азии. – М., 1997; Крупяно М.И. Япония 90-х. В поисках модели отношений с новой Россией. – М., 1997; Богатуров А.Д. Великие державы на Тихом океане. История и теория международных отношений в Восточной Азии после Второй мировой войны (1945-1995). – М.: Конверт, 1997. – 352 с.; Бажанов Е.П. Актуальные проблемы международных отношений. Избр. труды в 3-х т. – М.: Научная книга, 2002; Россия в АТР: проблема геополитического самоопределения // Геополитические вызовы и внешнеполитическая деятельность России. – М.: РАГС, 2002. – 278 с.

² Шергін С.О. Азіатсько-Тихоокеанський регіон: історія і сучасність. – К.: Вища школа, 1993. – 91 с.; Стадниченко В. Тайвань: крок у ХХІ вік. Журналістські записки на рисовому папері. – К.: ХХ вік – Україна, 1998. – 238 с.; Гончар Б., Таран М. США – КНР; Тайвань: трикутник взаємодії і суперечності в 90-ті роки ХХ ст. // Наукові записки. Академія наук вищої школи України. Випуск другий. – К.: Хрещатик, 1999. – С. 22-31; Лещенко Л.О. Внутрішня і зовнішня політика КНР в контексті глобалізаційних процесів // Дослідження наукових праць. Збірник наукових праць. Вип. 14. – К.: ІСЕМВ НАН України. – 2000. – С. 72-82; Лещенко Л.А. Воссоединение родины – приоритетная задача внешней политики КНР // Украина – Китай: Информ.-аналит. обозрение. – 2000. – № 1. – С. 12-14.

³ Нікішенко С.О. Вільні економічні зони Китаю // Політика і час. – 2001. – № 7. – С. 35-43; Білодід Р.М., Шергін С.О. Індикатор глобальних змін. Україна: Південно-Східна Азія в ХХІ столітті // Політика і час. – 2001. – № 4. – С. 25-34; Смоленюк В.Ф. Незамінний елемент державної могутності. Військово-політичні орієнтири 43-го Президента США // Політика і час. – 2001. – № 4. – С. 16-23.

⁴ Кирієнко М.М. Зовнішньоекономічні зв'язки України з новими індустріальними країнами Азії та їх маркетингове забезпечення: Дис. ... канд. екон. наук: 08.06.03. – К., 1997. – 168 с.; Федоренко С.М. Еволюція політичного курсу відкритості Китаю: Автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. – К., 1998. – 20 с.; Таран М.А. “Тайванське питання” в зовнішній політиці США в 1990-ті рр.: Дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. – К., 2002. – 210 с.

Зацікавленість до азіатсько-тихоокеанських проблем зросла після публікації нових документів, коли став можливим всебічний аналіз повоєнної американської зовнішньої політики на Далекому Сході взагалі і політики США щодо Японії безпосередньо. З праць цього напрямку найбільшу цінність представляють монографії Д.В. Петрова, В.Б. Воронцова, Ю.М. Мельникова, С.І. Вербицького³.

У зв'язку з тим, що вивчення еволюції американської політики відносно Японії представляє інтерес не тільки в історичному та політичному аспекті, але й в економічному, то цілком зрозумілим є звернення до досліджень таких російських науковців, як О.І. Дінкевич, С.К. Ігнатушенко, О.М. Шарков⁴. Вивчення цих робіт допомагає розкриттю передумов і мотивів протиріч між США та Японією впродовж досліджуваного періоду.

Наприкінці 1970-х та впродовж 1980-х років з'являється серія цікавих досліджень, що аналізують розвиток та динаміку американсько-японських відносин. Серед них необхідно особливо виділити роботи В.М. Березіна, В.В. Седнева, Р.Ш. Алієва, В.М. Мазурова, Л.М. Кутакова, С.І. Вербицького, А.І. Уткіна⁵.

Аналізу пошуків нової ролі Японії у відносинах із США і в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні на межі XX і XXI століть в цілому присвятили свої роботи О.В. Загорський, С.І. Вербицький, В.О. Кістанов, О.І. Сенаторов, М.І. Крупянко, Є.П. Бажанов, О.Д. Богатуров¹. Проблеми формування нової системи міжнародних відносин в АТР та впливу на цей процес таких країн, як США, Японія, Китай, держав Південно-Східної Азії, знайшли відображення в дослідженнях українських науковців С.О. Шергіна, В. Стадниченка, Б.М. Гончара, М.А. Тарана, Л.О. Лещенка². Змістовними і цікавими є публікації про сучасну зовнішньополітичну діяльність та дип-

¹ Reishauer E. *The United States and Japan*. – Cambridge, 1967; *The Japanese*. – Massachusetts, 1977.

² Roth E. *Dilemma in Japan*. – Boston, 1945; Bisson T. *Prospects for Democracy in Japan*. – N.Y., 1949; Textore R. *Failure in Japan*. – N.Y., 1951.

³ *The Amerasia Papers: a Clue to the Catastrophe of China*. – Prepared by the Subcommittee to Investigate the Administration of the Internal Security Laws of the Committee on the Gusdiery US Senate. – Vol. 2. II. – Washington, 1970.

⁴ *The USA Occupation of Japan, 1945-1952*. – Ed. by R. Ward and F. Shulman. – Chicago, 1974.

⁵ Павлек С. *Политика США по отношению к Китаю*. – М., 1976; Goralski W. *Stany Zjednoczone Japonia, 1945-1972*. – Warszawa, 1976; Rodzinski W. *History of China*. – Vol. 2. – Oxford, N.Y., 1983. – 310 p.

⁶ Rajendra Kumar Jain. *The USSR and Japan. 1945-1980*. – New Delhi, India, 1981. – 397 p.

⁷ Сусуму Ямамото. *Токио – Вашингтон. Экономическая дипломатия Японии*. – М., 1963; Такусиро Хаттори. *Япония в войне. 1941-1945*. – М., 1973; Кимура Хироси. *Курильская проблема: история японо-российских переговоров по пограничным вопросам*. – Киев., 1996. – 239 с.

⁸ Kawai K. *Japan-American Interlude*. – Chicago, 1960; Kajima M. *Modern Japan's Policy*. – Rutland, Tuttle, 1969.

ломатію України з країнами Далекого Сходу С.О. Нікішенка, Р.М. Білодіда, В.Ф. Смоленюка, С.О. Шергіна³. Ця проблема залишається також у полі зору дисертаційних досліджень, прикладом яких можуть бути роботи М.М. Кирієнка, С.М. Федоренка, М.А. Тарана⁴ та інших.

Найбільш чисельний масив досліджень становлять роботи зарубіжних істориків, і перш за все американських. Серед них, насамперед, необхідно назвати відомого сходознавця Е. Рейшауера, праці якого неодноразово перевидавалися¹. Характерною рисою, яка притаманна не тільки Е. Рейшауеру, але й більшості американських істориків, є певне перебільшення ролі і значення Сполучених Штатів Америки в соціально-економічних перетвореннях у повоєнній Японії, небажання враховувати внутрішні резерви та можливості, а найголовніше – менталітет японського народу.

Особливе місце серед американських авторів належить дослідникам з Інституту тихоокеанських відносин, а саме – Е. Росу, Т. Біссону, Р. Текстору. Їх праці з'явилися ще в час здійснення окупаційного режиму і відображали погляди тих кіл, які наполягали на послабленні Японії². Але цей напрямок не отримав подальшого розвитку в зв'язку з наступом маккартизму в США і початком “розслідування” діяльності американських вчених, що співпрацювали у журналі “Амерейша” та Інституті тихоокеанських відносин³.

Протягом майже п'ятдесятирічного періоду з часу окупації Японії в американській історіографії з'явилася чисельна література з питань американсько-японських відносин. Саме цим пояснюється поява ще на початку 1970-х років спеціального бібліографічного довідника, підготовленого вченими Мічиганського університету Р. Уордом та Ф. Шульманом⁴.

У дисертації були використані також праці польських дослідників С. Павлека, В. Горальські, В. Родзінського⁵, індійського науковця К. Раджендра⁶.

Особливий інтерес представляють праці японських вчених Я. Сусуму, Х. Такусіро, Х. Кімура⁷. Викликають науковий інтерес дослідження К. Каваї та М. Кадзіма, в яких своєрідно піднімаються питання формуван-

¹ Saburo Okita. Natural Resource Dependency and Japanese Foreign Policy // Foreign Affairs. – July 1974; Wakaizumi Kei. Japan's Dilemma: To Act or Not to Act // Foreign Policy. – Fall, 1974; Yositsu M. Japan and San Francisco Peace Settlement. – N.Y., 1983; Akaha Tsuneo. Japan in Global Ocean Politics. – University of Hawaii Press and the Law of the Sea Institute, 1985.

² Abe Hitoshi, Shindo Munejuki, Kawato Sadafumi. The Government and politics of Japan. – University of Tokyo Press, 1994. – 244 p.

³ Abe Hitoshi... The Government and politics of Japan. – P. 103.

⁴ Ibid. – P. 104.

⁵ Ibid. – P. 108-109.

⁶ US – Japan Macroeconomic Relations Interactions and Interdependence in the 1980-s. – Ed. by Yokio Noguchi and Kozo Yamamura. – University of Washington Press, 1996. – 261 p.

⁷ Ibid. – P. 137.

ня американсько-японського військово-політичного союзу та головних напрямків зовнішньої політики Японії у 1960-х роках⁸.

У 1970-х роках з'являється низка досить серйозних, обґрунтованих статей та монографій, в яких розглядаються як позитивні тенденції у відносинах між США і Японією, так і невирішені проблеми зовнішньополітичного, воєнного, економічного характеру. Прикладом можуть бути дослідження О. Сабуро, К. Вакаїзумі, М. Йошитсу, Т. Акаха¹.

Необхідно звернути увагу на колективну монографію Х. Абе, М. Шіндо і С. Кавато, яка вийшла у 1994 році². Відомі японські політичні діячі, аналізуючи діяльність уряду на головних напрямках внутрішньої та зовнішньої політики Японії, піднімають питання американсько-японських відносин від Сан-Франциського мирного договору (вважаючи, що він сприяв тому, щоб Японія була "постійною американською військовою базою в Східній Азії")³, військового союзу США та Японії 23 червня 1960 року (був автоматично продовжений у 1970, 1980, 1990 роках)⁴ до проблем співвідношення збройних сил США, Росії, Китаю, Великої Британії, Франції та Японії⁵.

Досить цікавою та оригінальною є монографія (була надрукована у 1996 році) Й. Ногучі та К. Йамамура. Японські дослідники торкаються політико-економічних аспектів американсько-японських відносин⁶. Особливу увагу автори приділили діяльності адміністрації Б. Клінтона на шляху "повної капіталізації"⁷ Сполученими Штатами своїх зовнішньо-економічних відносин не тільки з Японією, але й з іншими провідними країнами світу. На переконання дисертанта, аналіз джерельної та історіографічної бази свідчить, що окремі аспекти і проблеми запропонованої теми були предметом історіографічного дослідження у вітчизняній і світовій історіографії, проте відсутнє її узагальнююче, комплексне дослідження. У той же час взаємовідносини США і Японії у вирішенні азіатсько-тихоокеанських проблем заслуговують на дослідження як наукової теми, що забезпечена в достатньому обсязі фактичним матеріалом.

Другий розділ дисертації "Дипломатія США та формування Сан-Франциської системи міжнародних відносин в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (АТР)" складається з двох взаємопов'язаних між собою підрозділів. У першому з них – "Сан-Франциська конференція 1951 року та її значення у визначенні ролі та місця Японії в АТР" – дисертант розглядає головні напрямки дипломатичної боротьби країн-учасниць міжнародного форуму щодо повоєнної долі Японії. Безумовно, дипломатичну невдачу СРСР можна пояснити тим, що деякі радянські пропозиції не відповідали тогочасним реальностям. Так, не варто було вимагати негайного виведення американських військ з Японії, бо,

„втративши” Китай після революції 1949 року, американці вважали своїм головним завданням зберегти свої бази на японській землі; щодо територіальних проблем, то й у цьому плані радянська сторона занадто захопилася своєю „трактовою” існуючих протиріч, що призвело до того, що США, як і багато інших країн-учасниць конференції, відверто ігнорували пропозиції СРСР; радянські представники були просто не готові до дипломатичних дискусій, якщо “зверху” надходив відповідний наказ.

Відмовившись від підписання документа, СРСР не використав шанс встановити нормальні, юридично оформлені японсько-радянські відносини. Така позиція Радянського Союзу і недоліки Сан-Франциського договору сприяли підписанню американсько-японського Договору безпеки, що переконливо свідчив про формування воєнно-політичного союзу між США та Японією. В умовах посилення протиборства між СРСР і США за вплив у Східній Азії, зокрема в корейській війні 1950-1953 рр., Сан-Франциський мирний договір з Японією став важливим чинником формування нової системи безпеки для США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Другий підрозділ – “Діяльність американської дипломатії в створенні Сан-Франциського порядку” – є логічним продовженням попереднього, оскільки процес нормалізації відносин з Японією був головною ланкою в ланцюзі зусиль США в зміцненні своїх позицій в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та в намаганнях створити тут сприятливий “баланс сил”. Сан-Франциський мирний договір хоч і був надзвичайно важливим актом у розбудові США нових міжнародних відносин в АТР, усе ж був лише одним із низки стратегічних задумів Вашингтона. Для створення системи міжнародних відносин навколо Сан-Франциського мирного договору необхідно було не тільки сильніше “прив’язати” Японію до зовнішньої політики США, але і нормалізувати відносини між Японією та країнами АТР, які стали жертвами японської агресії, змусити ці країни дотримуватися зовнішньополітичного курсу США. Адже багато азіатсько-тихоокеанських країн досить насторожено сприймали думку про повернення Японії до “нормального” стану, побоюючись відродження її могутності та майбутньої агресії. Автор зазначає, що Сан-Франциську систему необхідно розглядати не тільки як систему договорів між Вашингтоном і Токіо, але й як систему міжнародних взаємовідносин між США, Японією, Південною Кореєю, КНДР, Китайською Народною Республікою, Тайванем, СРСР (Росією) та іншими країнами Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Таким чином, можна зробити висновок, що Сан-Франциська система, або Сан-Франциський порядок міжнародних відносин, – це сукупність створених під егідою США двосторонніх і бага-

тосторонніх військово-політичних союзів, що охоплює країни Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Сан-Франциський мирний договір і Договір безпеки, що заклали правове підґрунтя для підпорядкування й утримання Японії у фарватері американської зовнішньої політики, стали символом домінування США в системі міжнародних відносин в АТР, зокрема в організації “колективного” протистояння комуністичним режимам СРСР, КНР, КНДР, ДРВ.

Закінчення “холодної війни” і розпад Радянського Союзу стали важливими чинниками впливу на Сан-Франциську систему, яка перестала відігравати роль “класового” супротивника Росії, Китаю, КНДР, ДРВ. У 1990-ті роки правлячі кола США виходили з того, що в АТР, як і в Європі, збереження й зміцнення системи союзів, яка склалася в роки “холодної війни”, дають США можливість діяти на світовій арені більш ефективно, аніж з опорою лише на свої власні сили. Саме тому збереження Японії в сфері стратегічних інтересів США залишається важливою американською метою в АТР. Збереження Сан-Франциської системи навіть в умовах відсутності біполярного протистояння залишається актуальним для США і для Японії.

У **третьому розділі** дисертації **“США і еволюція азіатсько-тихоокеанської політики Японії в 1950-1980-х роках”**, що складається з чотирьох підрозділів, аналізується подальший розвиток стратегічного партнерства та вдосконалення американсько-японських відносин в АТР. “Трансформація американсько-японського військово-політичного союзу від підпорядкованості та залежності Японії до стану взаємозалежності двох держав” розглядається у першому підрозділі. На думку дисертанта, повоєнну зовнішню політику Японії, незважаючи на складну еволюцію, яку вона перетерпіла за півстоліття, можна розглядати як єдине ціле. Незмінність, а можливо, й, певною мірою, передбачуваність японської дипломатії в цей період визначалась її достатньо суворим дотриманням двох головних принципів: стратегічної орієнтації на Сполучені Штати та підлеглості зовнішньополітичного курсу загальнодержавній меті забезпечення міжнародних ринків для економіки Японії, зовнішня політика якої змогла добре засвоїти як позитивні, так і негативні уроки минулого. Поразка у війні надовго вилікувала країну від комплексу “великої держави”. Японці виходили з реалістичної оцінки існуючих політичних та економічних можливостей. Економічні плани фактично були позбавлені ідеологічного фактора, й мова в них ішла не про поновлення колишньої величі, а перш за все про забезпечення майбутнього.

Не буде великим перебільшенням сказати, що повоєнна політика Японії розвивалася в міцній залежності від відносин із Сполученими Штатами. В обмін на гарантії США обороняти Японію та забезпечення

її вільного доступу на американський ринок своєрідний “дозвіл” на ко-риговане проведення зовнішньої політики фактично було передано Ва-шингтону. Можливі збитки національної гідності, які були нанесені цією політикою, компенсувалися економічно та політично вигідними для Японії діями США. Певну роль у розробці такої спрямованості зов-нішньої політики, безумовно, зіграла й ізольованість Японії, для якої довгі роки єдиним значним зовнішньополітичним партнером залиша-лись Сполучені Штати.

Повоєнні відносини між двома країнами пройшли складну еволюцію від диктату американського окупаційного періоду, підпорядкованості та підлеглих Японії до стану взаємозалежності. Обсяг відносин, і перш за все переплетіння торговельно-економічних та фінансових інтересів, ви-значає серйозність і гостроту японсько-американських протиріч, але вод-ночас і готовність лідерів двох країн до уникнення можливих конфліктів. Формування японської повоєнної політики щодо США так або інакше пов’язане практично з усіма напрямками її дипломатії, політикою в обла-сті оборони і, значною мірою, зовнішньополітичною діяльністю.

У другому підрозділі “Доктрина Ніксона” і міжнародні відносини в АТР” дисертант виходив з того, що проголошена президентом Річардом Ніксоном у 1969 році так звана “гуамська доктрина” виходила з концепції “багатополярності” світу, відповідно до якої глобальна ситуація та обста-вини в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні оцінювались як своєрідний баланс сил між п’ятьма центрами – Сполученими Штатами Америки, За-хідною Європою, Японією, Радянським Союзом та Китайською Народо-ною Республікою. Залучення Японії до балансу сил будувалося не на збе-реженні близьких і заснованих на залежності від США відносин, а на спробі розглядати її як один з центрів сили, що було несподіванкою, на-самперед, для самої Японії. Країна, що звикла сприймати себе в ролі мо-лодшого партнера, не поспішала виходити у світ великої політики.

Початок виведення американських військ з Азії, так зване “шокування Ніксона”, без консультацій з Токіо яскраво свідчив про тимчасове зниження ролі Японії в американській політиці; сумнів, що з’явився в японських політиків щодо готовності США виконувати свої союзницькі зобов’язання, – все це ставило питання про майбутнє аме-рикансько-японських відносин. Отже, підводячи підсумки розвитку американсько-японських відносин у другій половині 1950-х – на почат-ку 1970-х років, необхідно зазначити, що стратегічна зовнішня мета Сполучених Штатів – зменшити ослаблення ролі США у світі за допо-могою вдосконалення міцного воєнно-політичного, економічного союзу з одним із “провідних центрів” – з Японією – була досягнута. Не можна сказати, що це далось Сполученим Штатам легко – зовнішньополітична

доктрина США щодо країн АТР була фактично прийнята 7 грудня 1975 року і передбачала, перш за все, забезпечення міцних позицій США у басейні Тихого океану. По-друге, в основі азіатсько-тихоокеанської політики знаходилося збереження американської військової присутності в регіоні. По-третє, незмінним залишився курс на зміцнення багатосторонніх зв'язків США з найбільш важливими і життєздатними союзниками, і насамперед з Японією.

У третьому підрозділі “Проблема Китаю в американсько-японських відносинах. Японсько-китайський договір 1978 року” стверджується, що Японія – найбільший союзник США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні – була змушена будувати свої відносини з Китаєм, приймаючи політику США за основу. Американсько-японський союз є внеском не тільки в безпеку Японії, а також і в стабільність в АТР. Японія змушена повністю усвідомлювати ту міжнародну роль, яку вона відіграє в системі безпеки в Східній Азії, як наслідок союзницьких відносин з США. В додаток до створення політичної атмосфери щодо внутрішнього становища Японії, що посилює цю роль, Японія мусить активно підтримувати будівництво відносин США і Китаю як дружній “аутсайдер”. В майбутньому, якщо Китай прийде до визнання Японії як рівного партнера, стане можливим будівництво більш взаємовигідних японсько-китайських відносин. До того часу найкращим курсом для Японії може бути наполегливе проведення постійного діалогу, націленого на розвиток взаємовигідних відносин з Китаєм при збереженні пильної уваги до розвитку відносин між США і Китаєм. Швидке, за історичним виміром, розростання сфери домінування “Великого Китаю” зустрічає опір у Японії, лідери якої змушені шукати разом з США міри для нейтралізації спроб Пекіна домогтися для себе односторонніх стратегічних переваг у Східній Азії. Майбутня безпека Японії безпосередньо залежить від того, якою мірою їй вдасться захистити себе від загрози з боку Китаю та самій зміцнити позиції в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Кожна із зазначених проблем не є принциповою перешкодою на шляху розвитку двосторонніх зв'язків у тих сферах, де інтереси Японії і КНР більше всього співпадають. Як уявляється, ці проблеми будуть зберігатися, хоча б частково, спеціально – як захід маніпулювання ходом розвитку відносин між двома країнами.

Прагнення Китаю до лідерства в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, за даними японських фахівців, знайшло відображення в „стратегії трьох трикутників”. Цією “стратегією” передбачався сценарій розвитку “відносин взаємозалежності” на початковому етапі – у „малому трикутнику”: КНР – Гонконг – Тайвань; потім „співробітництво у середньому трикутнику”: КНР

– НІК (нові індустріальні країни – Тайвань, Гонконг, Сінгапур, Південна Корея) – АСЕАН (враховуючи Малайзію, Індонезію, Таїланд); і, нарешті, „співробітництво у великому трикутнику”: КНР – Японія – США. Виходячи з цієї „стратегії”, Китай може взяти на себе провідну роль у Східній Азії, але вже без участі Японії.

Необхідно підкреслити, що США залишаються безумовним лідером у формуванні системи безпеки в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, але і Китай є одним із найвагоміших учасників цього процесу. Японія, з іншого боку, є найбільш надійним і могутнім союзником США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, але в розвитку своїх відносин з КНР змушена прислуховуватись до побажань американської політики щодо Китаю. Для Японії є характерним прояв зваженості в розбудові відносин співробітництва з Китаєм. В той же час її внутрішньополітична діяльність у справі збереження миру та стабільності в регіоні передбачає дотримання нею тієї міжнародної ролі, яка визначається альянсом із Сполученими Штатами Америки, з одного боку, а з другого – наявністю могутнього Китаю, котрий впливає на всі регіональні процеси.

У четвертому підрозділі “Адміністрація Р. Рейгана і японська політика в АТР у 1980-х роках” дисертант дійшов висновку, що, починаючи з середини 1980-х років, особливо в японських політичних колах почав посилюватись настрій невдоволення залежним від Вашингтона становищем країни, неадекватністю її ролі у міжнародному співтоваристві, внеском в світову економіку. Нова ситуація вимагала від політичної еліти Японії пошуку для країни моделі іншої поведінки на міжнародній арені, активізації діяльності японської дипломатії. До порядку денного відносин США та Японії у роки президентства Рональда Рейгана було включено комплекс питань: яке місце в новій моделі займуть американсько-японські відносини, якою буде доля Договору безпеки і якими засобами у майбутньому буде здійснюватись національна безпека Японії?

Здавалося, Японія дуже близько підійшла до перегляду відносин зі Сполученими Штатами Америки. Більше того, стійкість японсько-американського партнерства стала умовою стабільності світової економіки в цілому, неконфліктного розвитку політичної ситуації в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Ці обставини вимагали від японських політиків обережності в тому, що торкалося відносин з США. Вони не могли наважитись на подолання „дуалізму” в становищі країни, яка виступає одночасно і в ролі економічної супердержави, і в другорядній ролі партнера Вашингтона в військово-політичному альянсі. Дилема уявлялася у конкретній ситуації для Японії 80-х років практично нерозв’язаною: вона не змогла, подолавши „залежну” роль у стратегії Сполучених Штатів Америки, зайняти гідне місце у світовому співтоваристві та забезпечити по-

вну самостійність своєї зовнішньої політики.

Важливого й узагальнюючого значення в даному дискурсі набуває **четвертий розділ дисертації “США і Японія в системі міжнародних відносин в АТР у 1990-х роках”**, який складається з чотирьох підрозділів. Перший з них – “Зміцнення американсько-японського воєнного співробітництва” – відтворює проблему японської зацікавленості у збереженні військово-політичного союзу з США на майбутню перспективу. Звертає увагу той факт, що проблеми військового союзу США з Японією не обмежуються тільки боротьбою Токіо за отримання більшої незалежності в межах стратегічного партнерства. Вони вміщують цілу низку практичних питань, серед яких важливе місце займає питання невідрегульованості механізму координації дій між армійськими підрозділами США і силами самооборони у випадку виникнення збройних конфліктів у регіоні. У 90-ті роки ХХ століття такий погоджений механізм управління спільними військовими діями так і не було створено.

В мирний час координація і синхронізація дій обох військових угруповань здійснюються в межах комітету планування – Bilateral Planning Committee (BPS), до складу якого входять представники УНО Японії та начальники військових баз США на її території. Цей підрозділ підпорядковується японсько-американському підкомітету з оборонного співробітництва – Japan – U.S. Subcommittee on Defense Cooperation (SDC), на чолі якого стоять міністри оборони та міністри закордонних справ Японії та США. Разом з тим для воєнного часу такий орган відсутній, хоча його необхідність безперечна, в першу чергу, для політичних кіл Японії, які інакше, ніж американське керівництво, можуть оцінювати стан “небезпеки” або “надзвичайну ситуацію” в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, напрямок та характер її розвитку, вплив на національну безпеку і, відповідно, приймати різні рішення з локалізації конфлікту.

Аналізуючи питання, винесені до другого підрозділу “Концептуальні підходи Японії та США до двосторонніх взаємовідносин в АТР: спільне та особливе в пошуках нової моделі безпеки”, здобувач дійшов висновку, що в залежності від того, яку остаточну форму – монополярну або багатополлярну – прийме нова модель світоустрою у ХХІ столітті, керівництво Японії буде враховувати при формуванні політики національної безпеки деякі фактори, які впливають на стабілізацію стратегічного поля навколо неї. По-перше, безпека Японії буде безпосередньо залежати від характеру відносин між США і Китаєм у новому світовому порядку. В Японії добре відома точка зору, згідно з якою перша чверть ХХІ століття, можливо, позначиться китайсько-американською війною в басейні Тихого океану. Дійсно, наприкінці ХХ століття можна було

спостерігати підвищену активність Пентагона щодо зміцнення стратегічних позицій США на Тайвані, Філіппінах та і в самій Японії. Разом з тим бурхливий розвиток Китаю на фоні політичних успіхів у зв'язку з возз'єднанням з Гонконгом перетворює його не тільки в економічну державу “номер один” у Східній Азії, але й у військову наддержаву, незалежно від того, в якому напрямку Китай буде використовувати свою військову могутність. По-друге, безпека Японії при новому світовому порядку буде залежати від того, хто з великих країн зуміє швидше заповнити “вакуум сили” в Східній Азії, що виник у регіоні після зламу біполярної структури. Справа в тому, що інтеграційні процеси, які розпочалися у 2002 році в напрямку об'єднання двох Корейських держав, прискорена модернізація збройних сил Китаю, спроби Росії відновити втрачений після “холодної війни” вплив на Далекому Сході стимулювали правлячі кола Японії скоріше визначити своє місце в новому розподілі сил у Східній Азії. У плані забезпечення безпеки керівники Японії виходили з того, що боротьба, яка розгорнулася в цьому регіоні на межі XX-XXI століть “за місце під сонцем”, безумовно, приведе до нового витка гонки озброєння, і, таким чином, вирішальне значення буде мати питання про модель майбутнього світоустрою, яка буде спроможною гарантувати Японії стабільність стратегічного поля або підштовхувати її до прискорення військових приготувань. По-третє, безпека Японії при новому світопорядку буде залежати від того, наскільки, перш за все, Росія зуміє відстояти не тільки свої позиції великої країни, але й свою незалежність і суверенітет, зберегти стабілізаційний потенціал великої держави.

У третьому підрозділі “Корейський вузол конфліктних протиріч у планах США та Японії” стверджується, що „корейська проблема” перетворилася на один із застарілих і тривалих серед регіональних конфліктів. Його характерною рисою є те, що протягом всього часу зберігається висока ступінь напруженості, яка серйозно ускладнює міжнародну ситуацію на Далекому Сході. Необхідно зауважити, що процес врегулювання японсько-північнокорейських відносин, створення режиму транспарентності на Корейському півострові деякою мірою ускладнюється неспівпадінням позицій з цього питання між Японією та Південною Кореєю. Сутність негараздів зводилася до того, що Сеул переслідував, у кінцевому рахунку, мету об'єднання країн і навіть розробив спеціальну програму міжкорейського співробітництва під назвою “Сонячне світло”, але Токіо, в першу чергу, був зацікавлений в нерозповсюдженні ядерної зброї на Корейському півострові, в припиненні виробництва та експорту стратегічних ракет північнокорейського походження, в нормалізації відносин з КНДР.

Доводиться визнати, що у 1990-ті роки японський уряд під тиском Сполучених Штатів Америки намагався “будувати мости” у відносинах з північно-корейським керівництвом, регулярно подавав йому сигнали, що свідчили про його готовність піти на розширення торговельно-економічних, технічних та фінансових зв’язків з КНДР, демонстрував готовність нормалізувати двосторонні відносини. Проте з боку Південної Кореї Японія зустріла досить прохолодну реакцію, яка проявилася в деяких недружніх відносно неї акціях. Разом з тим складається враження, що Токіо не мав іншого виходу, крім того, щоб наполегливо продовжувати свою превентивну дипломатію, бо керівництво Японії, як і раніше, зберігало зацікавленість у мінімізації загрози нападу з боку КНДР та в найскорішому встановленні заходів довіри на Корейському півострові.

У четвертому підрозділі “Американський чинник у взаємовідносинах Японії й Росії” дисертант виходив з того, що відносини з Росією для японської зовнішньої політики завжди залишалися однією з найбільш складних проблем. Ця складність визначається двома суттєвими проблемами – участю Японії в американській зовнішньополітичній стратегії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та невирішеністю територіального питання. Констатується, що процес зближення Японії з Росією відзначався певною суперечністю: з одного боку, Токіо було вигідно підключитися до російсько-американського діалогу в будь-якій формі багатостороннього співробітництва і тримати руку „на пульсі” російсько-американських відносин, але, з іншого боку, Японія була зацікавлена, певною мірою, в послабленні цих відносин. Тому не повинні здаватися несподіваними такі дії японського уряду, як збереження напруженості в російсько-американських відносинах в АТР, відмова від прийняття тих чи інших російських мирних ініціатив, нагнітання відчуття недовіри в американській адміністрації діями російського уряду, і навпаки, посилення почуття недовіри діями США відносно Росії.

Спроба японської дипломатії розіграти „російську карту” ускладнюється, як мінімум, двома обставинами: по-перше, неврегульованістю повоєнних відносин та відсутністю до сьогоднішнього дня мирного договору між Японією та Росією (це, на думку Токіо, може бути вирішено тільки з розв’язанням територіальної проблеми); по-друге, дестабілізацією внутрішньополітичного й економічного становища в Росії. При цьому, враховуючи скрутність, що переживає Росія, маніпулювання „російською мапою” для японської дипломатії ускладнюється навіть більше, ніж через першу причину.

Підводячи підсумок, автор зазначає, що в контексті безпеки Японії, а

також США, Токіо і Вашингтон значною мірою занепокоєні, насамперед, “фактором Китаю”, потенційно спроможним перетворитись через певний час у адекватний США та Японії домінуючий фактор в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, а можливо, і на світовій арені. Це по-перше. По-друге. В той же час для японських зовнішньополітичних діячів “російський чинник” також залишається вагомим, бо, на відміну від США, вони не настільки впевнені в майбутньому Росії як держави саме “західного світу”. Зрозуміло, що “заспокоїти” Японію могла б передача Південно-Курильських островів, але на цей рахунок у японської сторони теж відсутня остаточна ясність. По-третє. Ще більшу плутанину для японської сторони вніс візит до країни на початку вересня 2000 року Володимира Путіна, який запропонував обговорити проблему мирного договору одночасно на підставі японсько-радянської спільної угоди 1956 року, Токійської декларації 1993 року і Московської декларації 1998 року. Посилання на угоду 1956 року ніяк не зв’язується з концепцією вирішення територіальної проблеми на основі Токійської декларації. По-четверте. У Японії, фактично, немає альтернативи, крім зміцнення відносин з США, паралельно нарощуючи (“модернізуючи”) свій військовий потенціал. Проблема полягає в тому, що в американсько-японському союзі існує чимало потаємних домовленостей, які, як правило, не афішуються у засобах масової інформації. По-п’яте. Японія дійсно опинилася у складному становищі: “під боком” у неї знаходиться Китай, який швидко розвивається, а також міцна, у військовому відношенні, Росія. Об’єднання двох держав у “стратегічний альянс” розглядається зараз США і Японією як маловірогідне, але цілком можливе в майбутньому. Реалізація такої можливості, безумовно, залежить від багатьох міжнародних факторів, і серед них один з найбільш непередбачених – зовнішня політика Росії.

У висновках підбиті підсумки дослідження, виділені його результати, зроблені узагальнення.

- Аналіз процесу підготовки та проведення Сан-Франциської мирної конференції 1951 року показує, що повоєнна політика США щодо Японії визначалася логікою “холодної війни”, яка в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні розпочалася на два роки пізніше, ніж план Маршалла і Берлінська криза 1948 року, та виявила сутність розстановки позицій в Європі. Вашингтон фактично усунув СРСР, КНР, КНДР, ДРВ і МНР від участі в підготовці мирного договору з Японією й підписав разом з Лондоном насправді сепаратний мирний договір, що давав односторонні переваги США в контролі над японською зовнішньою політикою та гарантував збереження на японській території американських військ, військових баз та інших військових об’єктів. Відмова СРСР підписати Сан-Франциський мирний договір зашкодила нормалізації радянсько-японських відносин і залишила

невирішеними територіальні суперечки між двома державами. Не були вирішені також питання про японські репарації країнам, які постраждали в роки Другої світової війни. США, обмеживши національний суверенітет Японії, змушували Токіо дотримуватися проамериканської зовнішньої політики.

- Американсько-японський Договір безпеки, підписаний в Сан-Франциско слідом за Сан-Франциським мирним договором, а також низка інших двосторонніх угод, що перетворили США у фактичного арбітра оборонних інтересів Японії та гарантували американську військову присутність на її території, сформували військово-політичний союз між двома державами, що став серцевиною більш широкої структури міжнародних відносин в АТР, підпорядкований біполярному протистоянню між СРСР і США. Сан-Франциська система міжнародних відносин (так стали визначати сукупність створених під егідою США двосторонніх і багатосторонніх військово-політичних союзів, що охоплювали країни АТР) обумовлювала:

- домінування США в АТР;
- суверенітет Японії та її партнерство з США (хоч нерівноправне і підпорядковане американським зовнішньополітичним цілям);
- колективне “стримування” СРСР, КНР, КНДР, ДРВ.

- Зовнішньополітичний курс Сполучених Штатів щодо Японії в повоєнний період пройшов складну еволюцію від диктату окупаційного періоду до рівня відносин, за якого ця країна розглядається як один із найважливіших союзників США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Перетворення Японії на індустріально та фінансово могутню державу змінило попередні економічні й політичні відносини Японії з США із стану залежності до стану взаємозалежності. Японія продовжує залежати від США у сфері безпеки, прикриваючись американською “ядерною парасолькою”, але США також опинилися залежними від японських фінансів та технологій, зокрема, у відтворенні американського військово-промислового комплексу. В роки “холодної війни” мета американської політики залишилася незмінною – збереження Японії у сфері стратегічних інтересів США. Саме цим визначалося прагнення США до підтримки з Японією стабільних і міцних відносин, що складаються з системи двосторонніх відносин, у центрі яких знаходяться взаємні зобов’язання, що визначалися американсько-японським Договором безпеки, а також торговельно-економічної взаємодії та конкуренції двох наймогутніших світових економік. Незважаючи на зміну стратегії пріоритетів у зовнішній політиці США, значення Японських островів у американських геостратегічних розрахунках зберігається. Про це свідчили і американські зовнішньополітичні концепції, до реалізації яких залучалася

Японія.

– Слід підкреслити, що хоча новий американсько-японський Договір безпеки 1960 р. відрізнявся від договору 1951 р. меншою асиметрією взаємних зобов'язань щодо співробітництва у сфері оборони і містив формулювання про те, що збройний напад на одну із сторін “становитиме загрозу миру і безпеці другої”, роль Японії була загалом пасивною й обмежувалася економічною та технічною підтримкою американських військ і військових баз на Японських островах. З середини 1970-х років фактично почався новий етап у розвитку американсько-японських відносин, що позначився більш високим рівнем військового співробітництва і погодженням політико-дипломатичної лінії у відносинах з іншими країнами АТР.

– Важливим елементом “доктрини Ніксона” стало несподіване для Токіо зближення США з КНР, що привело у 1972 р. до встановлення дипломатичних відносин Японії з Китаєм. Незважаючи на розрядку напруженості в американсько-радянських відносинах 70-х років, зближення Японії з КНР відбувалося на антирадянській основі, про що свідчить підписаний в 1978 р. Договір про мир і дружбу між двома державами, в який було включене положення про “протидію гегемонії”. Токіо розглядав розвиток відносин з КНР як умову підтримки миру і стабільності в АТР, як можливість здійснити торговельно-економічний “прорив” в Китай та зміцнити свої міжнародні позиції в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. У той же час японські правлячі кола поділяли тривогу Вашингтона через “китайську загрозу” ракетно-ядерною зброєю, претензії Пекіна на лідерство і домінування у Східній Азії, прагнення КНР до поглинання Тайваню.

– В умовах посилення конфронтації США з СРСР у першій половині 1980-х років Японія майже беззастережно рухалася у фарватері зовнішньої політики Р. Рейгана, отримавши більшу “свободу рук” у рамках американсько-японського військово-політичного союзу. Одночасно США підштовхували Японію не лише до розширення її сфери військової діяльності, але й до більш активної участі у світовій політиці. В “еру Горбачова” роль Японії для США не зменшилася, вона продовжувала залишатися важливим елементом американської стратегії “передового базування” у Східній Азії. Залежність від США заважала Японії зайняти гідне місце у світовому співтоваристві та забезпечити повну самостійність своїй зовнішній політиці.

- Аналіз особливостей формування азіатсько-тихоокеанської регіональної системи міжнародних відносин після закінчення “холодної війни” показує, що зникнення біполярного протистояння, зміцнення світового лідерства США й ослаблення Росії дещо ускладнили геополітичну ситуацію.

літичну ситуацію навколо Японії і поставили її зовнішню політику перед низкою нових викликів і завдань. Насамперед, це – занепокоєність з приводу зменшення військової присутності США в регіоні, майбутньої поведінки Китаю, загострення регіональної конфліктності через територіальні суперечки, ядерні зазіхання КНДР тощо. Ситуація в АТР перестала залежати від відносин між СРСР і США. Це дало поштовх до розвитку регіональної багатополярності – зростає політико-дипломатична та військова активність “центрів сили”: Китаю, Росії, Японії, АСЕАН, КНДР, Південної Кореї, Тайваню. Тому зовнішня політика Японії у 1990-ті роки відзначається рядом змін і нових тенденцій. Пріоритетними серед них є, зокрема, прагнення до посилення політичної ролі, яка б відповідала економічній могутності держави, постановка завдань розширення військово-політичних взаємодій на регіональному рівні, активізація прагматичних стосунків із сусідніми країнами – Росією, КНР, Тайванем, КНДР, Південною Кореєю, а також тенденція до збільшення власного зовнішньополітичного потенціалу в рамках американсько-японського військово-політичного союзу. Важливими складовими посилення ролі Японії в союзі зі США стають: участь японських “сил самооборони” в миротворчих операціях під егідою ООН, поглиблення військового науково-технічного співробітництва між Японією та США, збільшення витрат Японії на утримання американських військ і військових баз на її території.

- Зміцнення військового союзу зі Сполученими Штатами свідчить, що Японія виступає у вирішенні головних міжнародних питань як вірний американський союзник і партнер, зокрема, у забезпеченні безпеки в АТР. Пріоритети японської зовнішньої політики зумовлюють нову роль Японії в регіоні, що забезпечується дипломатією, яка поєднує одночасне досягнення багатьох цілей в різних площинах міжнародних відносин. Враховуючи зацікавленість США в стратегічному партнерстві з Японією, Токіо прагне виправити асиметрію в двосторонніх відносинах з Вашингтоном, що склалася в роки “холодної війни”, і приймати більш самостійну і рівноправну з США участь у структуруванні нового світопорядку в АТР. Союз з США дозволяє Японії компенсувати свою стратегічну уразливість, зокрема, стабілізувати відносини з Китаєм і Росією як ядерними державами та з КНДР як “пороговою ядерною” державою, змінити власну обороноздатність, особливо, враховуючи певну політичну ізоляцію Японії в регіоні, а також гарантувати стабільність у різноманітних сферах двосторонніх відносин між Японією і США.

- Необхідність адекватного реагування на розвиток подій в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні після краху біполярної структури світового порядку поставила перед США низку проблем, вирішення яких було

стратегічно важливим для Вашингтона. На порядок денний ставало питання про формування нових завдань і цілей для американсько-японського військового союзу з врахуванням змін у світі та в АТР. Враховуючи небезпечність неконтрольованої гонки озброєнь з участю Китаю, Японії, Північної Кореї і Південної Кореї та інших країн, у разі ліквідації американської присутності в акваторії Тихого океану, США взяли курс на зміцнення й модернізацію військового союзу з Японією, забезпечення повномасштабного партнерства між двома державами. Нові якісні зміни відбулися після нового перегляду Договору безпеки та прийняття в квітні 1996 року “Спільної декларації”, у відповідності з якою Японія, погодившись на об’єднання оборонних можливостей своїх “сил самооборони” з американсько-японською системою безпеки, відіграватиме більш вагомую військову роль у союзі з США в забезпеченні стабільності в АТР. Сполучені Штати, зміцнюючи військовий союз з Японією, намагаються досягти кількох цілей:

- зберегти свою військову присутність на Японських островах, навіть після скорочення кількості військових баз і збройних сил, США планують підтримувати систему передового базування для забезпечення безпеки в АТР, що залишається зоною потенційних конфліктів;

- забезпечити контроль за геополітичною ситуацією в регіоні, зокрема, мати змогу “стримувати” в нових умовах Китай, Росію, обидві Кореї, Тайвань;

- сприяти Японії в налагодженні діалогу з провідними азіатськими країнами, які відіграють важливу роль у справі зміцнення миру і безпеки в АТР.

- Розробка спільної політики США і Японії в забезпеченні багатостороннього механізму безпеки в АТР відбувалася під впливом концептуального узагальнення проблем формування нового світового порядку, що характеризується як наявністю однополярності єдиної наддержави – США, так і багатополярності центрів сили – США, об’єднаної Європи, Японії, Китаю, Росії. Саме взаємовідносини між центрами сили (можливо, за винятком об’єднаної Європи) визначають сучасний геополітичний простір Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Теоретичне підґрунтя зовнішньополітичного курсу Японії у сфері взаємовідносин з США в АТР зазнало певного коригування на користь зростання політичного чинника, посилення самостійності в прийнятті рішень щодо відносин з Китаєм, Росією та іншими східно-азіатськими країнами при зміцненні військового союзу з США, більшої уваги до загального процесу безпеки та будівництва нового міжнародного порядку в АТР.

- Американсько-японські відносини, незважаючи на гостроту постійно виникаючих торговельно-економічних і фінансових суперечностей

в нових умовах, як і під час “холодної війни”, не приводять до взаємної відчуженості двох держав; вони мають багато співпадаючих інтересів у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, починаючи від впровадження режиму нерозповсюдження зброї масового знищення до боротьби з міжнародною злочинністю. В прагненні забезпечити стабільність і безпеку в АТР Вашингтон і Токіо особливу увагу приділяють взаємовідносинам з КНДР, КНР і Росією.

- Зміцнення економічної та військової могутності Китаю, його вихід на міжнародну арену, зокрема прагнення до лідерства в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, спричинили занепокоєння в Японії та США і стали стимулом до зміцнення стратегічного партнерства між Вашингтоном і Токіо в їх намірах дати спільну відповідь на “китайський виклик”. Після зникнення “радянської загрози” Китай став перетворюватися в найважливіший об’єкт геостратегічних інтересів США. Спираючись на альянс з Японією, Сполучені Штати не тільки підтримують свою домінуючу роль в АТР, але й обмежують амбіції Китаю в області регіонального впливу. З цією метою Вашингтон здійснює політику, що поєднує два важливих напрямки: традиційне “стримування”, щоб обмежити роль і сили “модернізованого” Китаю, та політику “втягування” Китаю в міжнародний діалог і співробітництво з сусідніми “центрами сили”, в тому числі з Японією, щоб забезпечити стабільність і безпеку в АТР. Так, США прагнуть до співробітництва з Китаєм для підтримки миру на Корейському півострові (в запобіганні нерозповсюдження зброї масового знищення, війни між Півднем і Північню Кореї). Поділяючи спільні з США інтереси щодо Китаю, Японія намагається використати “китайську карту” для зміцнення власних позицій в міжнародних відносинах в АТР. Скориставшись китайською модернізацією, Японія стала найбільшим торговим партнером Китаю і головним конкурентом США на китайському ринку.

Окрайнне становище Російської Федерації в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, зростання її економічної та політичної нестійкості після закінчення “холодної війни” ослабили здатність Москви відігравати стратегічну роль в АТР. Усе ж для США, які прагнуть зберегти домінуючі позиції в цьому регіоні, Росія залишається важливим елементом регіональної стратегічної рівноваги. Зближення між Росією та Китаєм, зокрема у військовій сфері, розглядається як небезпечне для Вашингтона і Токіо, які прагнуть позитивного залучення Росії до безпеки в АТР, у тому числі до вирішення корейської проблеми. Ускладнюючим фактором для регіональної стабільності залишається відсутність конструктивних відносин між Росією та Японією, які так і не врегулювали питання про належність так званих “північних територій” (острови Хабо-

маї, Шикотан, Кунашир, Ітуруп). Пошуки компромісного вирішення територіальної суперечки з Токіо стали б шансом для взаємодії Росії з Японією та США, перш за все, у створенні своєї протизагрози Китаю.